

Folklórból stilizált világkép*

Nyelv és stílus Tamási Áron csonka trilógiájában

„Bolyai János ő, aki elmondhatja magáról: »a semmiből egy új, más világot teremtettem«” (ILLÉS 1967: 17)

1. Bevezető gondolatok. Tamási Áron többször hangsúlyozza, hogy a legkedvesebb regénye a Jégtörő Mátyás: „az én szívemnek mégis kedvesebb a *Jégtörő Mátyás*. Kedvesebb, mert ő nemcsak a földi világot ismeri, hanem a mennyei világot is. S ilyen ismeretek birtokában arra vállalkozott, hogy kutassa a titkot, mely a földet és az eget összetartja és a világot kormányozza. S mint neki, Jégtörő Mátyásnak, az írónak is az a végső célja, hogy a világ titkát kutassa” (Tamási 2003: 299). „A meglévők közül talán a *Jégtörő Mátyás* a legkedvesebb nekem. [...] azért, mert nyilván abban tudtam legjobban megközelíteni mindazt, amit az életről és létezésről szerettem volna elmondani” (Tamási 2003: 312). A Jégtörő Mátyás koncepciója valóban kimagaslik nemcsak Tamási életművéből, hanem az egész magyar irodalomból. Sok tekintetben roppant korszerű, slágerkönyvnek kellene lennie. Egyáltalán nincs az őt megillető helyen. Tamási saját maga fogalmazta meg a legpontosabban és megdöbbentően korszerűen: „Nem misztikus, hanem a kitágított valóság ábrázolása” (Tamási 1967: 128). Vagyis nyitás az egyetemes folklór és egyetemes felelősség irányába (IZSÁK 1981: 12). Manapság az informatika által kreált lehetőségek közül kiemelkedik a „kiterjesztett valóság”, ami a valóság továbbgondolását jelenti bűvös technikákkal. Tamási erre hagyományos irodalmi eszközökkel képes volt: bevonva az emberiség évezredek tudását. Dolgozatommal erre szeretném fölhívni a figyelmet.

2. A csonka trilógia. Az Ábel-trilógia sikere után különös, rejtélyes regény-trilógiába fogott Tamási Áron. A Jégtörő-regénytrilógia azonban torzóban maradt, csak két kötete készült el: a Jégtörő Mátyás (első kiadás: Kolozsvár, 1935) és a Ragyog egy csillag (Kolozsvár, 1938). A második rész formálódásáról ennyit tudhatunk: „Most sietek vissza Kolozsvárra, hív a munkám: Jégtörő Mátyás második köteteként földi életét írom meg, Szegények vezére címen” (Tamási 2016: 214). Vagyis a Ragyog egy csillag munkacíme eredetileg ez volt: Szegények vezére. A Révai Kiadó (irodalmi szerkesztő: Illés Endre) 1942 körül Kerge ivadék címmel új Tamási-regényt harangozott be, Tasnádi Gábor szerint ez lehetett volna a Jégtörő 3. kötete,¹ ami viszont nem született meg.

* A tanulmány első változata az Irodalmi Magazin részére készült (BALÁZS 2015), a mostani változat annak jelentősen átdolgozott, bővített változata. Köszönetet mondok TASNÁDI GÁBORNAK, akit fiatalkorában olykor „Tamási titkárának” neveztek, s aki kérésemre a folyóiratnak való átadás előtt a tanulmányt elolvasta, és segítő tanácsokkal látott el.

¹ TASNÁDI GÁBOR közlése.

Együtt a két kötet (a csonka trilógia) először 1957-ben jelent meg, a Jégtörő Mátvás fejezetcímeit ekkor hagyja el Tamási, ezzel is jelezve az együvé tartozást. Az 1957-es kiadást „azzal a reménységgel” ajánlotta 1961-ben Tasnádi Gábornak, hogy „ennek a könyvnek a harmadik részét is megírja valaki – talán én” (TASNÁDI 1997: 98). Hogy miért nem született meg a harmadik rész? Tamási sokat küzdhetett ezzel, hiszen többször visszatért rá. 1938-ban Ruffy Péter kérdezte az író: „És milyen lesz az új emberi közösség?” (A harmadik rész.) „Erre majd a harmadik kötetben válaszolok” (Tamási 2003: 86). TASNÁDI GÁBOR írja: Tamási sok más tervét nem valósította meg. A Farkaslaki estékhez csak a följegyzések készültek el (1963), a Tarka-barka kalendáriumból csupán néhány lap, a Nap és a Hold című regényéhez csak az előszó.² SIPOS LAJOS irodalomtörténész ezzel kapcsolatban nekem írt gondolatai: „Tamási Áronnak a Szűzmáriás királyfi és a Ragyog egy csillag után nem volt módja befejezni a trilógiát. Nagyon lassan dolgozott, írta Kacsó Sándor, és kevésbé törte magát a napi penzum teljesítéséért [...] (erről barátilag a harmadik feleség, Basilides Aliz beszélt). A marosvásárhelyi találkozó után – és talán ez a legfőbb oka annak, hogy a harmadik kötet nem készült el – a magyar–román kiegyezésen dolgozott, mindenfelé járt és írt erről, aztán jött, ami jött, s a trilógia befejezetlen maradt. És 1948-tól 1953-ig erős szilenciumon volt, s a visszatérés feltételül Hazai tükör címen megrendelték tőle Gábor Áron életrajzát, amihez nem is fűlt a foga. Miután ezt kiizzadta magából, 1955-ben és 1956-ban hazamehetett, ez a második út diadalmenet volt, szeptember legvégén jöttek Budapestre, ahol megint a történelem várta.”³

FÉJA GÉZA (1970: 172) más okokkal magyarázza a Jégtörő-trilógia befejezetlenségét. „Képtelen volt megteremteni, mert bár vallotta az esedékes forradalom elkerülhetetlenségét, nem sajnálta mindazt, amit utóbb a forradalom elsöpört, nyíltan magáévá tette a szocializmus ügyét, mégsem volt forradalmár. Nem értette a forradalom élettanát és a forradalmár lélektanát, tehát miként írhatta volna meg? Pedig meg akarta írni, ez volt életének egyik vágyálma, de különben ragyogó képességei nem bizonyultak alkalmasnak a feladatra”. Az életrajzi eseményeken túl magam is inkább eszmei okokra gyanakszom. A két megszületett rész után nem volt igazából hová vezetni a történetet. (Erre még visszatérek.)

Az Ábel-trilógia a romániai (erdélyi) kisebbségi magyarság sorsán keresztül Tamási életművének művészeti és etikai alapvetése, elsősorban egy nép létküzdelmének lehetőségeit kutatja. Azonban a Jégtörő-regények – bár helyszínük azonosíthatóan egy erdélyi falu – már az emberi lét, világunk legnagyobb kérdéseit boncolgatják: test és lélek kapcsolatát, az emberi élet értelmét, az ember világba vetettségét, sorsának irányításában játszott szerepét. Az Ábel-trilógia magyarság-regényekből áll, a Jégtörő-regények azonban ontológiai, antropológiai kérdésekre keresik a választ.

Bizonyíték erre – kitüntetett szöveghelyen – a Tamási-művek erősen szentenciózus, küldetésstudatos, üzenet-értékű kifuttatása. Ábel a rengetegben: „Bolhával [a kutyával – B. G.] elmentem az édesanyám sírjához, s ott a sírhantnál megfogadtam, hogy a szegények és az elnyomottak zászlaját fogom örökké hordozni” (Tamási 1999: 196.) Ábel az országban: „Szeresd az embereket; és járj Amerikában

² TASNÁDI GÁBOR közlése.

³ SIPOS LAJOS nekem írt e-mailjéből.

szerencsével” (Tamási 1999: 383). Ábel Amerikában: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne [...] éreztem, hogy a szívem megtelik nagy és általános meleggel, a lelkem megtelik a derús idő nyugalmaival, és a szemem megtelik a hajnal harmatával” (Tamási 1999: 589). Jégtörő Mátyás: „belérepültem a kicsi gyermekbe [...], akit én Isten és a világ előtt királlyá akartam tenni” (RCs. 189). Ragyog egy csillag: „nagyapám és a názárénus volt a két kicsi csillag, s azok egyé lettek a nagyban, amiképpen egyé lettek bennem, hogy ne éljen többé külön a test és külön a szellem, hanem együtt akarjon teremteni egy jobb világot” (RCs. 364). A szentenciaszerű megfogalmazásmód, különösen befejezés a székely „csavaros ész”, vagy másként fufangos szövegek szerkesztésmódjának sajátossága (BÍRÓ 1997: 79), de feltételezhetjük bennük a vallásos prédikációk hatását is.

Tamási tudatos tervezését mutatja, hogy mind az Ábel-trilógia, mind a csonka Jégtörő-trilógia egyes regényei 4-4 fejezetből állnak. A Jégtörő Mátyás esetében a négy fejezet 3-3, míg a Ragyog egy csillag 4-4 alfejezetre oszlik. A Jégtörő Mátyásban fejezetcímeket is alkalmaz: 1. A bárány a Kos jegyébe lép (utalás a kalendáriumok kedvelt mondatára: „A nap a KOS jegyébe lép” (Xantus 1958: 45); 2. Diófára száll a golya (mintha egy nótaszöveg lenne); 3. Az ellenség fokhagymára törekszik; 4. A garázda lidércet megeszi a tűz. Az utóbbi kettő mintha egy ifjúsági vagy kalandregényre emlékeztetne, amelyben izgalmat keltő címmel kívánják megragadni az olvasó figyelmét. (A fejezetcímeket az 1957-es közös kiadásban Tamási már elhagyta.)

A Jégtörő Mátyás egy kedves, kalandos népmesei történet egy büntetésből földre küldött szellemről és egy fiatal pár életkezdéséről. Olvasható akár gyermekregényként is. Ám sok tekintetben megborzongtató, mert ártatlan állatok pusztulnak el benne, a bagoly kivájja a gonosz csábító szemét, a jóakarató Mózsi bácsinak a fülét nyesi le a lidérc; szörnyű, családon belüli fölfedezés, hogy az anya valójában boszorkány. A bájos népmesei fordulatok és az állatok világának szinte természetrajzi pontosságú leírása mellett kártékony, sötét erők dolgoznak. Nem is kapunk minderre világos magyarázatot. Nem válik szét egyértelműen a nemes és a gonosz, jó és rossz, vagy másként: a fekete és a fehér, ahogy azt a népmesékben megszoktuk, és el is várjuk, hogy helyreálljon a világ természetesnek gondolt rendje. Ebből az is következik, hogy sorsunkat, küldetésünket aligha érthetjük meg, mindig marad titok, mert a titok a megismerhetetlenben, a természetben leledzik. A kedves, meseinek induló történettől így jutunk el az általános emberiig; az örök titokig, amely folyamatosan meghatározza életünket: mi mozgathatja világunkat, miért vagyunk a földön, hogyan is kellene élnünk?

Míg a Jégtörő Mátyás egy kisfiú fogantatásának, születésének mégiscsak népmesei misztériuma, a Ragyog egy csillag a fiú életének, értelmi nyiladozásának első, drámai szakasza. Az első részben még egy tündéri szerelmespár, ifjú házaspár népmesei fordulatokkal is teljes élete bontakozik ki, a második részben a kép elkomorul: a gyermek mélabús, állandó a békétlenség: az apa szilaj, vad, kötekedő emberként áll előttünk, tanúi leszünk egy pogány keresztelőnek, féktelen kitombolásnak, vallási fanatizmusnak, háborúnak. Meglepő ez a folytatás. A fogantatás, a születés mint csodás lehetőség, misztérium népmesei világa áll szemben a nyers, békétlen valósággal. Vajon mi lett volna a további folytatás, ha

megszületik a trilógia harmadik része? Talán valamiféle szintézis, megnyugvás? Aligha. Tamási válaszokat keresett a magyar valóságban, a népi tudatban, annak mélyrétegeiben, a hiedelmek, mítoszok világában, a vallásokban, a keleti filozófiákban, de nem talált kiutat. Föltehetőleg olyan ellentmondásba került, amit nem tudott feloldani. Ezért csonka a trilógia.

A csonka trilógia két része nehezen sorolható be műfaji keretekbe. GINTLI TIBOR (2010: 737–738) a Jégtörő Mátyást (JM.) meseregénynek tartja, a Ragyog egy csillagot (RCs.) az irreális, csodaszerű elemek miatt a „legenda keresztény műfajához” közelíti. FÉJA GÉZA (1970: 93) a „profán paraszti biblia hangját” véli a JM-ben. BARÁNSZKY (1997: 43) szerint Tamási Jégtörője felfogható egyfajta „utópiának” is, de nem Huxley-félének, hanem amit az „önmagához való hűség és jóság alakváltozásaiban, a *Jégtörő Mátyás*-ban meghirdetett”.

A Jégtörő Mátyás erőteljesen a magyar folklórhoz, és részben az ázsiai lélek-vándorlás tanához kötődő regény, míg a Ragyog egy csillag főleg vallásfilozófiai jellegű gondolatokkal foglalkozik.

A Jégtörő Mátyás ideje egy év: kezdete március 21. („A nap a kos jegyébe lép”), vége február 25., Jégtörő Mátyás napja (amikor is az újszülött keresztelője lesz). A mesebeli hármasságra utal a három pozitív hős nevének *M* kezdőbetűje: *Márta*, *Mátyás* (anya, apa), *Mózes* (Mózsai bácsi). A születendő gyermek apja nevét viszi tovább. A Ragyog egy csillag történetideje a megszületett fiú férfivá növekedése, kb. a 16 éves korig (tizennégy esztendő gazda, majd két esztendővel később; RCs. 341, 348). A cím szimbolikus értéke már erőtlenebb, bár olykor felbukkan a ragyogás és a csillag motívuma.

A csonka trilógia két része több tekintetben különbözik:

1. táblázat

A Jégtörő Mátyás és a Ragyog egy csillag összehasonlítása

	Jégtörő Mátyás	Ragyog egy csillag
kalendárium	Jégtörő Mátyás	A hold a KOS jegyébe lép
tematika	fogantatás, születés	felnevelés (1–16 év)
történelmi idő	időtlenység	20. század eleje
időperspektíva	múlt–jelen	jelen–jövő
hiedelem	népi (pogány) boszorkány, lidérc lélek-vándorlás legfőbb isten: filozófus antikrisztus	vallásos örangyal
eszmeiség	jó–rossz	kétarcúság (csillag–életuntság)
sors	külső erők játéka	(külső-belső) élet/sors játszmák
vallás	keresztény utalások katolikus valláserkölc profán paraszti biblia	keresztény utalások legendaszerűség (szentek) Ó- és Újszövetség Jób, Oszlopos Simeon szekták

mitikus réteg	(játékos) többistenhit (Kelet)	forgósziel
orientáció	Kelet	Nyugat
helyszín	falu	falu, város, háború
írói attitűd	játékosság, öröm, optimizmus	kiszolgáltatottság, pesszimizmus
stílus	játékos, humoros, komikus	komikus-burleszk
műfaj	mese(regény)	legendaszerű regény

3. Folklórlingvisztikai elemzés. A csonka trilógia, azaz a két regény összetettségét folklórlingvisztikai megközelítéssel fejtem fel: 1. népmesei jelleg, 2. népnyelvi jelleg, 3. folklórhagyomány, 4. a folklór meghaladása. Ennek különleges oka az, amire FÉJA GÉZA (1970: 92) hívta fel a figyelmet: „Mindaz, ami a népköltészetben ösztönösen tört fel, Tamásiban tudatos művészetté vált, ő a folklór utolsó irodalmi nagykövete”.

3.1. A népmesei jelleg. Az olvasót magával ragadják az első regényre (JM.) jellemző népmesei mozzanatok: állatalakokban megjelenő segítők szellem, „paradicsomi emberpár” (Márta és Mátyás), jó és rossz erők küzdelme, beszélő állatok. A történet lényege: harc a bűvös fokhagymáért, az abban lévő tudásért, amely jóra és rosszra egyaránt fordítható. A cselekmény helyszíne: egy közelebről meg nem nevezett völgyben lévő, átlagos, szegény falu a maga népies relikviáival: parasztházakkal, padlásokkal, templommal, fedeles híddal. Tehát népies, folklorisztikus a közeg: falu, házi-, illetve ház körüli állatok, egy fiatal pár életkezdeése.

a) **Állatalakba költöző szellem.** A földre kényszerült segítők szellem első avatárja (földi megtestesülése) bolha, majd metamorfózisai, különféle állatokban: pók, méh, szarka, gólya, fülesbagoly, sas, róka, (*Bátor* nevű) kutya; de lidérc, tűz és csillag is lesz egy-egy időre, s végül megtisztulva beköltözik az újszülött gyermekbe, Jégtörő Mátyásba, és annak óvó lelke lesz. Az állatalakba költözött szellem mintegy végigjárja a teremtmények láncolatát: előbb rovar, később madár, majd emlős. Miközben vándorol állatról állatra, megismerkedünk az egyes állatok életének egy-egy epizódjával. Az állatok viselkedése mindvégig antropomorf, azaz az emberek viselkedésével azonos, az állat-ember világának megbonthatatlan egységét, egymásra utaltságát jelenítik meg. Valamennyi megjelenített állat viselkedése emberi magatartásformákat képez le (azon túl, hogy emberi hangon szól): a „kiváncsi” bolha élösködik, a hálószővő pók szerelmes párkapcsolatban él, a méh szervezett társadalomban, a szarka egyedül és barát nélkül, a királyi testben lakozó gólya a gondoskodás (gyógyítás, gyermekáldás) mintaképe, a fülesbagoly okos, bölcs és önfeláldozó, a sas sérült („kancsi” ~ kancsal), igazságosztó, a róka kedves és fondorlatos, a kutya nevéből is következően „bátor”, okos, az ember leghűbb társa. Megható, olykor a részletekig pontos az állatok világának, magatartásának leírása. A méh alakjába költözött szellem eltemeti korábbi (Sári néni söprűjével meggyilkolt) alakját, a pókot és szerelmes társát, de még bosszút forral: „Majd megtanulod te és elmondod másoknak is, hogy miképpen kell az állatokkal bánni, akikben éppen olyan élet és törekvés van, mint benned” (JM. 41). Ez a gondolat tér vissza sokkal árnyaltabban, mélyebben és líraiban a „kancsi” sas monológiájában, amelyet az egész Tamási-életmű legfontosabb meg-

nyilvánulásának tarthatunk. Mátyás ugyanis elbizonytalanodik az újabb és újabb beszélő állatokon, rossz szellemet vél bennük, el akarja vágni a sas nyakát. Ekkor a sas ezt mondja: „Ne késlekedj, hanem vágd el a nyakamat, amit megadással íme lefektetek a lábad elé. Vágd el irgalom nélkül! De ha elvágta, akkor menj, és vágd ki mind a fákat is a kertedből, tépd ki a virágokat, süsd meg a tüzet és égesd el a vizet, öld meg a méheidet, koncold fel a kutyádat és macskádat, pusztíts el minden állatot és növényt, de legjobb lesz, ha egyszerre felfordítod a világot a nappal, a holddal és a csillagokkal együtt. Mert amíg ezt meg nem teszed, addig szellem mindig és mindenben lesz!” Mátyás ekkor kiejtette kezéből a fejszét és zokogni kezdett: „Bocsáss meg nekem...” (JM. 125). Aligha lehet ennél aktuálisabb üzenet az emberhez, az emberiséghez.

b) **Beszélő állat.** Az állatba költözött szellem beszélni is tud, s azt a bűvös fokhagymát elfogyasztó emberek megértik. A „beszélő állat”, az állat-ember kommunikáció vágya minden korban és kultúrában meglévő jelenség. MIRCEA ELIADE (2006: 96) írja, hogy „az állatokhoz fűződő barátság és nyelvük ismerete paradicsomi tünetegyüttes [...] szervesen hozzátartozott az őseredeti emberléthez”. VÁRKONYI NÁNDOR (2009: 345) ugyanezt véli: „Egyetemes hiedelem és mesemotívum, hogy a Paradicsomban [az ember] együtt élt az állatokkal, ismerte természetüket, értette beszédüket.” FÉJA GÉZA Tamási kapcsán is észreveszi ezt: „Az antik kultúra és a folklór egyaránt sokat tudnak az »aranykorról«, midőn a létezők, az emberek és az állatok, de olykor a fák is értették egymást nyelvét. [...] Tamási Áron ezt a folklorisztikus hitet egyesítette a lélekvandorlás tanával” (FÉJA 1970: 84.) Ez a hit vagy tudat ott él minden emberben, ez adja az állattörténetek, állatmesék, az állat-ember (interspeciális, fajok közötti) kommunikációt bemutató irodalmi művek alapját. Erre épít Tamási Áron is, de tovább is lép egy nagyon korszerű, modern ökológiai gondolkörbe: az emberiség ősidők óta rosszul rendez be az életét: a világ sorsát eldöntő tudás és hatalom „beláthatatlan idők óta készül arra, hogy létrehozza a testvériséget az emberek és az állatok között... A gonoszság pedig a tudást és a hatalmat el akarja rabolni az embertől” – emeli ki IZSÁK JÓZSEF (1981: 12).

c) **Segítő szellem, őrangyal.** Szintén a mítoszok homályába vész a hit az embert segítő szellemi erőkről. A főszereplőket segítő szellem képe sok tekintetben a kereszténység „őrangyálára” emlékeztet. A regény végén megszületik a gyermek, (Jégtörő) Mátyás. Ekkor a kis szellem befejezi konkrét küldetését, szétosztja magát a jóakarátú emberek között, s jó lélekként (örzőangyalként?) beköltözik Jégtörő Mátyásba, szolgálni az új ember boldogulását. Az őrzőangyal motívuma már a Jégtörő Mátyás regény legelején felbukkan: „én is olyan lehettem, mint az őrzőangyal, aki örködik ugyan, de segíteni nem tud” (JM. 54). A regény folytatásában (RCs.) gyakorlatilag őrangyalként szolgál, időlegesen az apába is költözik, s megvédi a háborúban.

d) **Népi vallásosság, paraszti biblia.** Míg a Jégtörő Mátyás a népi hiedelmek, addig a Ragyog egy csillag a tételes vallások világába vezet. A tételes hiedelmek, vallási mozgalmak, a keresztény metafizika naiv-népi értelmezésben jelennek meg, mintegy profán paraszti bibliaként (FÉJA 1970: 93). A reformáció-ellenreformáció-újreformáció vitáiban megjelenő Ó- és Újszövetség-értelmezések élednek fel a nazarénus Gergely és a túlbuzgó bibliás keresztényé váló Mózsi

bácsi között. Ennek során bukkannak fel a profán paraszti bibliás jelenségek: Mócsi bácsi Jákob lajtorjájának mintájára létrát szerkeszt, és felköltözik egy fa tetejére, hogy ne zavarják vallási elmélyülésében, és közelebb legyen Istenhez – Jákob lajtorjája mellett Oszlopos Simeont idézi. Amikor rokonai a fáról le akarják csalogatni, s ezért nekiállnak kivágni a fát: „valóságos vér csorgott a fából” (RCs. 274), a történet a magyar nyelvemlékben is rögzített egyik jeles Szent Ferenc-legendára emlékeztet (Szent sebekről való csuda, Jókai-kódex). A nagyapa később szamarat vesz: „Krisztus Urunknak jó volt, nekünk is jó lesz” (RCs. 282). A nazarénus „kicsi vad templomot”, imádkozó helyet épít (RCs. 307). Az őrzőangyal-lélek itt főként a kisfiú Mátyásban működik, s erre a bibliás nagyapa felfigyel: „Te erjesztettél meg engemet is, te kovács. [...] Kovács a csillagokból, aki megerjeszti a népet” (RCs. 297, 299); „amikor te beszélsz, azt nem a földön készítették” (RCs. 306). A két túlbuzgó vallásos ember kiengesztelődik egymással, s bár a háború kapcsán ellentétesen viselkednek (a nazarénus nem fog fegyvert a „Ne ölj! parancsa alapján, Mócsi önvédelemre hivatkozva fegyvert fog), de végül is mindketten elbuknak, lelövik őket. A népi vallásos erkölcs szép példázatait vallja a két bibliás ember: „Mert ahogy a természetben az erősebb elpusztítja a gyengébbet, úgy van az bennünk is: tenyésztetni kell hát és táplálni magunkban a jót, hogy az megerősödjék és a rosszat megeméssze. [...] mi is lenne vajon, ha mindenki szelíden szólna az ő atyafiához, de erős és bátor lenne, ha jót kell cselekedni” (RCs. 277); „aki hisz és reménykedik, annak félig győzelme van már a jóban” (RCs. 285).

Kétségtelen, hogy Tamásit foglalkoztatja az ember antropológiája, a testünkben folyó folyamatos biológiai és lelki harc, melyre részben a vallás, részben az orvostudomány, részben a lélektan, jelen esetben a művészet próbál meg válaszolni. Szép hasonlattal közelíti ezt meg Cs. SZABÓ LÁSZLÓ, Tamási értő elemzője a Háztűzörző (őrangyal! B. G.) istenek című esszéjében. Testünket folyamatosan támadják a vírusok. „Ám a behatolóval, az ostromlottak tudta nélkül rendszerint győzelmesen végeznek a plazmasejtek. Mivel egyre jobban hiszünk az orvostudománynak, elhisszük, hogy csakugyan folyik a testekben ez a láthatatlan harc. De nem hiszünk többé a közmorál ama lefitymált, ősi részében, amelynek hiedelem és a varázslat a neve. Ez a hit kell Tamási regényeihez” (Cs. SZABÓ 2011: 95) és – teszem hozzá én – talán nem csak ezekhez...

A tételes vallások naiv, népi megjelenítése mellett a Jégtörő Mátyásba a keleti filozófiákban meglévő panteizmust vagy lélekvándorlást is beleláthatjuk. A legmerészebben FÉJA GÉZA (1970) fogalmazza ezt meg, Indiához, a buddhizmus-hoz (1970: 85), illetve a hinduizmus-hoz kapcsolva a Jégtörő Mátyás gondolatvilágát: „Tamási Áron folklorisztikus világkép igényével jelentkezett. Nem állott egyedül ezen a téren, több népi író ugyancsak a folklórból táplálkozott, de megállottak szülőföldjük folklórájánál, legfennebb színezték, és nem sikerült világképet teremteniük. Tamási azonban egészen Indiáig jutott, világképét világméretűvé terjesztette. Kálmány Lajos szerint honfoglaló eleink nagy keleti kultúrák elemeit hozták, mitológiánkban többek között buddhista hatásokra lelünk. Tamási Áron nem foglalkozott Kálmány Lajos tanulmányaival, csupán baráti közlésből értesült eredményeiről, ám annyi is elegendő volt néki, hogy eljusson a hindu lélekig” (FÉJA 1970: 172). TAXNER-TÓTH ERNŐ (1973: 97–98) tanulmányából kiderül,

hogyan Tamási ismerhette a Máhábháratát, Szántó György buddhizmussal is foglalkozó regényeit, de akár a korabeli folkloristák gondolatát: a lélekvándorlás tana a magyar népköltészet ősi hagyománya. A Jégtörő előtt is írt olyan novellákat, amelyekben az ember állattá változik. A Kivirágzott kecskeszarvak című novellában két udvarolni induló legény egy boszorkány beavatkozása miatt kecskévé változik (Tamási 2002; LÁNG 2015).

Két további adalék Tamási rejtett (?) forrásaihoz. SZABÓ ZOLTÁN (1961/2011: 62): „a Jégtörő Mátyás teszi tagadhatatlanná, hogy a székely író nemcsak a népmeséiben őrzi híven a rokonságot Cinciri és Marcario, székely mese és spanyol ballada között. [...] Csakugyan rejtett hajszálcsövek kötötték a tengerszemet a tengerekhez?” TASNÁDI GÁBOR szíves közlése szerint a Tamási Áron baráti köréhez tartozó Tekeres Sándor nótaénekes a 60-as években a Jégtörő Mátyást népszerűsítette a magyarországi buddhista közösségben.⁴

A Jégtörő-regényeket egy ősi, a mítoszokban is szereplő, népmesei alakban felbukkanó élményvilág (állatalakba költözés: avatar, metamorfózis, beszélő állat, segítő szellem) alapozza meg, s köti össze. Ennek kapcsán többen is említik a keleti filozófiákból származó lélekvándorlás tanát, avagy a természet-ember ősi egységét hirdető panteizmust. A Jégtörő Mátyásban elevenen él, burjánzik ez a mitológiai-népmesei világ, a Ragyog egy csillagban már egyszerűsödött, letisztult alakban jelenik meg sajátos naiv-népies paraszti szemlélettel, „paraszti bibliaként”. Ezzel Tamási azt is jelzi, hogy a gyermekszületés tele van misztériummal, míg a megszületett gyermek útja már kötött, vallási előírások függvényében predestinált.

3.2. A népnyelvi jelleg

a) Székely furfang, „csaváros ész”. A mindvégig (székelyes) kedélyes-furfangos, humoros nyelvezet derűs népies történetet ígér. „Tamási Áron életművében egyöntetű stílussá válik az ugrató humor, meghatározza hangvételét. De a hang csak eszköz” – írja Cs. SZABÓ LÁSZLÓ (2011: 92). Rögton fölfedezzük az Ábel-regényekben már megismert csaváros megfogalmazásmódot (sokan ezért a finom nyelvi humorért kedvelik, olvassák Tamási Aront), de ez csak a történet élményszerűségének fokozására, színezésére való, többsége a helyzetből adódó komikum, tréfás helyzetmondát:

(Kérdés a paphoz az esketésnél:) „Fizetni ugye nem kell? Holnap talán nem kellett volna [...] Mert éppen ma este akartam kitalálni azt a találmányt, hogy a papok a levegőből éljenek.” (JM. 17.)

„Mi baj van, Mózi? – kérdezte Elek bácsi. – Volna, de még nincs – felelte az öreg...” (JM. 18.)

„Hát te hogy kerülsz ide, Alajos? – Béjövék a lábamon.” (JM. 95.)

(A bagoly nem avatkozik be a harcba:) „De nem tehettem, nehogy azt mondassák aztán, hogy a gazdám felbérelt egy baglyot.” (JM. 111.)

„Hány esztendő vagy? – Amennyit a vizsgálat mutat.” (JM. 141.)

„Alól maradt Ráczkövi a szellemi villongásban, mert erre már nem tudott visszamókázni semmit, hanem csak nevetett; s majd azután megkérdezte, hogy hát mi baj van. – Ez az onokám beteg leve – mondta nagyapám. – S mikor leve beteg? – Már rég. [...] – És mi baja van a gyermeknek? – Eppen azért jöttünk, hogy ma-

⁴ Köszönöm TASNÁDI GÁBORnak a kiegészítést.

gának megmondjuk – felelte nagyapám, de Ráczkövi, mintha nem is hallotta volna a tréfát, olyan komolyan s nagy ügyelettel kezdett vizsgálni engem.” (RCs. 218.)

„A nadrágos leült, és eléadta, hogy ő egyenesen a kórházból jön. – Nem lát-szik magán – mondta nagyapám.” (RCs. 257)

A székely furfang nyelvi sajátossága, hogy van benne egy „csavar”, egy gondolati eltérítés. A gondolati eltérítés vagy szójáték, vagy valami helyzet tudatos félreértése. A székely tréfás nyelvi kapcsolatok kutatója így határozza meg a furfangot, a „csavaros ész”: „Az idegen személlyel (gyakran: személyekkel) vagy az idegen világgal való találkozásban a csavaros észjárás képviselője potenciálisan alárendelt helyzetben van (nem tekintik annak, ami). Az idegen személy rendszert hatalmat is képvisel [...], az idegen világ pedig már önmagában is »több«. Az elmesélt történetekben a csavaros ész mindig ezt a nagyobbat, többet győzi le egyéni akciója révén” (BIRÓ 1997: 95). BALÁZS IMRE JÓZSEF (2015: 17) igen találó megfogalmazással „feleselő szerkezetnek” nevezi Tamási furfangos beszédfordulatait (az Ábel-regények kapcsán), de mindez igaz erre a csonka trilógiára is: „a világ különböző nyelvi alakzatokban létezik [...] a nyelvben a feje tetejére állítható sok minden: ilyen értelemben a nyelv a világ kritikáját is nyújtja”.

b) Sz ó l á s h a s o n l a t o k , s z ó l á s o k . Népies hatásúak, Tamási stílusának elevenséget kölcsönöznek a frazeológiai kapcsolatok.

Szóláshasonlatok: *olyan arccal indult kifelé, mintha lenyelte volna mind a három napkeleti bölcset* (JM. 14); *Nem kellett sokat kérdezni, hanem csak egy szót kitenni eléje, s azt ő úgy megszaporította, mint Jézus az öt kenyeret* (RCs. 233); *Szegény asszony úgy állott mellettem, mint a kocsonya, ki edény helyett bőrben vagyron* (RCs. 239); *A katonák nézték egymást, majd apámra tekintettek, mint a köszönő kutyák* (RCs. 357).

Szólások: *kísérti az Istent* (JM. 13); *Az eszed ne járjon az ágak hegyin* (JM. 106); *Mi sem voltunk azonban puliszkából* (JM. 111); *bajszerző malac* (JM. 96); *példakereső emberek* (JM. 190); *szándékomból korona nőjjön* (RCs. 194–195); *gátra futott minden erő bennem* (RCs. 346).

A szólások között külön csoportot képeznek az írónak a témára vonatkozó megjegyzései, az ún. metapragmatikai jelzések: *disztelen felelet* (JM. 10); *szűkön használták a szót* (JM. 12); *órákig ő volt a beszéd királya* (JM. 52); *futó és csubbano szavak* (JM. 73); *derítő beszéd* (JM. 90); *a beszéd is megállt benne* (JM. 105); *nevetős álom* (JM. 128); *kanyarítósan tud hazudni az öreg* (JM. 149); *rák módjára dicsér engemet az öreg* (JM. 161); *ne csakhogyolj* (JM. 173); *az öreg már poroszkált az eszével* (RCs. 215); *átalbuktak a megértés partjára* (RCs. 258); *Fogantyú kéne a léleknek, s a gondolatnak egy kicsi ösvény, amit süssön a nap* (RCs. 208); *semmiképpen nem lehetne változatosabb dolgot kitalálni, mint maga az élet* (RCs. 248).

c) K ö z m o n d á s o k : *Nem kellett ringatni, mert a nyugodt lélek hamar álmot talál* (JM. 20); *Mindig malacból lesz a disznó!* (fenyegetés, JM. 35); *Aki azonban saját magát akarja büntetni, az könnyen kap segítő társakat* (JM. 64); *kedv nélkül nincsen ifjúsága a szorgalomnak* (JM. 90); *Mindenütt jó helyen van az ember, ahol jelen van az Isten* (JM. 161); *Isten mindenre adott alkalmat, ami az Ő tetszése szerint való* (RCs. 231); *Ugye nagy a vitézség, mert kicsi az ellenség* (RCs. 276).

d) **Táj szók.** Tamási él tájszavakkal, s ez bizonyos „transzszilván”, erdélyies ízt kölcsönöz stílusának, de ez mégsem teszi regionális íróvá: *ciheres erdő* (JM. 10); *puzduri lettem* (JM. 28); *kukra ugrottam, bójövék a lábamon* (JM. 95); *csapós eső* (JM. 99); *kapsantott (a sas)* (JM. 115); *sáté* (JM. 118); *kászu* (JM. 136); *füttő* (JM. 162); *merkendezett* (JM. 35); *szíp* (ige: *ki akarta szíjni a mézet*, JM. 40); *virágfesző almafa* (JM. 47); (egy boszorkányt már) *kaptam* (találtam, JM. 49); *csiklint ez a gólya* (JM. 88); *cibrét főzök* (JM. 93); *veszékélő lúd* (JM. 120); *mezgés állapot* (JM. 184); *süllögve* (JM. 186); *csillagformára gözsörödtem* (JM. 190); (karjaimmal össze-vissza) *burungoztam* (RCs. 206); *sírtett* (RCs. 208); (anyám) *visszapókált* (a ruhákba) (RCs. 209); *az öreg mind használt ezekből* (fogyasztott, RCs. 209); *bukkadoztak egy darabig* (RCs. 224); *tellegetni a napokat* (RCs. 260); *nem létezdem* (RCs. 266); *heppedezik* (RCs. 291); *beléromolva feküdt* (RCs. 310); *ugyanvalóst* (RCs. 315); *beléfogontozzam* (RCs. 318); *vacsorát szerkeszt anyám* (RCs. 323); *szeme rekedten izzott* (RCs. 345); *egyebünnét, hanyatág, sütyintettek* (RCs. 355); *butyuta* (RCs. 359). Tájnyelvi kiejtést utánzó szók: *békanyarodott* (JM. 47); *béhajtásával* (JM. 85); *bémentem, bédugtam* (JM. 88); *megüsmernéd-e* (JM. 76); *üsméri-e* (JM. 86); *hónyom alá* (JM. 86). A tájszavak ritkán tömörülnek egész mondatban (ami egy kis értelmezési nehézséget okozhatna): „Aztán a hiúban ütök szállást, s a ház bütüjéhez állítsatok egy hordót” (JM. 107). Jelentése: 'A padláson szálllok meg, a sarkához (végéhez) állítsatok egy hordót'.

e) **Betűnépies írás** (csak néhány példa akad rá): *mingyárt* (JM. 50); *Assok egy kicsit* (RCs. 361).

f) **Grammatikai szerkezetek.** Tamási két regényében a sajátos (részben nyelvjárási, részben archaikus) nyelvtani szerkezetek közül több megfigyelhető. Például: *nálunk csaltam* (hozzánk csaltam, helyhatározó, JM. 60); *kapálni mentek volt a reggel* (összetett múlt, JM. 70); *vágta volt* (JM. 70); *elmennők és meglátogatnók* (tárgyas/határozott igei ragozásban a többes szám első személyben meglévő sajátos ragok: JM. 163); *tennők a fészket* (JM. 81); *felhagynók* (JM. 186); *csak ilyen kurtát üle nálunk* (elbeszélő, magánhangzós múlt, JM. 176); *beletévők a taplót a fülibe* (határozott ragozású elbeszélő múlt ritka alakja, JM. 176); *elégessük* (kijelentő helyén felszólító mód, JM. 51); *felöltöztessük magát* (JM. 180); megkilincselte az ajtót (igekötő, JM. 70); *kidugta* (az üveget) (JM. 71); *állingált a fa alatt* (sajátos képzés, JM. 81); *guzsorodott* (hangátvetés, JM. 87); *könny szökék ki a szemedből* (RCs. 208); *hogy kerülék ide* (RCs. 217); *hova lett volt el* (RCs. 233); *csak jó napvilág ébredtem fel* (régies, ragtalan határozó, RCs. 253); *korcsmába mene* (RCs. 277); *Krisztus előtte lépik az Atyának jobbik oldalára* (RCs. 280); *mióta nem ett?* (RCs. 324).

g) **Névadás.** A népmesei jellegre utal a Jégtörő Mátyás névadása: *Hurok-kötő*, *Csöszövő* (pók, JM. 30, 31), *Likházi* (róka, JM. 141), *Bátor* (kutya, JM. 149), *Lidi* (lidérc, JM. 175), *Durumó* (ördög, JM. 187), *Szendered országa* (mesebeli ország, átvitt értelemben az alvás, JM. 71); ám ez névadás a második regényben már nem szerepel.

A Jégtörő-regények stílusát a népnyelvi elemek csak színezik, a Jégtörő Mátyást erőteljesebben, a Ragyog egy csillagot már alig, a regények nem tekinthetők sem népmesei, sem népies stílusú regényeknek.

3.3. A folklórhagyomány. A Jégtörő Mátyás mélyen gyökeredzik a magyar folklórban, ezért tele van folklorisztikus jelenségekkel. Több adat is utal rá, hogy Tamási abban az időben sokat olvasta RÓHEIM GÉZA Magyar néphit és népszokások (1925) című könyvét. IZSÁK JÓZSEF (1981: 8) szerint nem volt erre szüksége, hiszen mindebbe Farkaslakán beleszületett. A folklórjelenségek egy része valós, tájhoz köthető és néprajzilag is adatolható jelenség. Például ilyen népi hiedelmek körébe tartozó mágikus eljárások, praktikák: bajszerző malac, boszorkánylesés fakanállal, fokhagymaültetés, lidércnevelés tojásból, a lidérc tevékenykedése, sőt maga az ördög segítségül hívása. A Ragyog egy csillag eltávolodik ettől a világtól, a népi hiedelmek helyét a vallási meggyőződések veszik át.

a) **B o s z o r k á n y.** A Jégtörő Mátyás népi hiedelemvilágának arzenáljából két hiedelemalak emelkedik ki: a boszorkány és a lidérc. A magyar néphitben élő boszorkány változatos és maig élő hiedelemalak. A következő jellemző tulajdonságai a Jégtörő Mátyásban is feltűnnek, de rendszerint az író fantáziájával kiegészítve: élő személy, rendszerint öreg (jelen esetben: öregasszony), az adott közösségben (köz)ismert alak, rontó alak, éjszakai rontásra képes, lelke az ördögé, öröklí (átadja) tudományát, bűvös kört húz maga köré, alakváltoztatásra képes (különösen állatalakba tud költözni), vihart támaszt (halála után vihar támad), láthatatlanná tud válni, (seprűn) repül (KOVÁCS-PÓCS 1977: 346–348). A regénybeli megjelenésben keveredik a folklórjellemző és az írói fantázia. Például: „Sári néni egy ideig nézte a nyomát, de azután az egyik csirkecsontot a kezébe vette, leguggolt a bejáró út közepére, ott háromszor megfordult maga körül, s utána a csontot átaldobta a vállán. Amikor ezzel megvolt, vette a fazekat, s a maradék kávé a bal tenyerébe töltötte, és odament az ajtóhoz, minek a fájára rákente a folyadékot.” (JM. 26.) A boszorkánylesés a magyar folklórban a karácsonyi éjféli miséhez (és a Luca-székhez) kapcsolódik, de van adat a fakanálba fűrt lyukon keresztül való meglesésére is. Ez előkerül a Jégtörő Mátyásban is, de nagypéntek és vecsernye kapcsán: „(vecsernyén) nézek a likján keresztül” (JM. 42); „a mai vecsernyén [...] ezen a likon keresztül minden boszorkányt felismerék, aki a templomban lesz. Márpedig a nagypénteki vecsernyéről senki el nem marad, ha egyszer boszorkány!” (JM. 43). A boszorkány többarcúsága sajátos Tamásinál: „anyját, nagy piros orral, arasznyi állal és két kikovácsolt lator szemmel. Ezt a fejet látta, amint arccal nem előre nézett, hanem hátrafelé. Mert úgy állott az a borzongató nagykendős fej, a két váll felett megfordítva, arccal a sarka felé” (JM. 51), másutt: előre is volt egy arca s hátrafelé is igen egy (JM. 53). A gonosz lények működésének jellemző időszaka az éjszaka, főleg az éjfél, valamint a pénteki nap: „Éjfélig csend volt [...] Akkor azonban mintha nyílt volna az ajtó” (JM. 53); éjfélkor mehettek támadásra, következő hét péntekének éjjelén (JM. 168). A misztikus világban próbákat kell kiállni: a titokkeresőnek és az igazságkutatónak viszontagságot kell látni (JM. 54). A boszorkánynak a nép által erősen hitt metamorfózisa is megjelenik: lábainál egy fekete tyúk nyújtogatta a nyakát (JM. 164). A boszorkány a folklórban is kétarcú lény. A regényben így jelenik meg, keverve a pogány kori és a tételes vallásos jelleget: „titkos dolgokban a hatalmam is nagyobb volt [...] Úgy neveztek ezért, hogy boszorkány vagyok, pedig csak egy királynak voltam a szolgáloja. Egy olyan királynak, aki isten az ő személyében, csakhogy a papok istenével nem tud egyezni” (JM. 166).

b) *Lidérc*. A boszorkány mellett a másik központi szereppel bíró hiedelemlény a lidérc, a magyar népi hiedelemvilág legismertebb természetfeletti lénye. (Maga a *lidérc* szó önmagában 85-ször fordul elő a Jégtörő Mátyásban, a *boszorkány* 23-szor.) „A hiedelemanyag egészét tekintve legalább három vonás domborodik ki: a tüzes alakban való megjelenés, a szexuális jelleg, valamint a segítészellem-jelleg” – írja PÓCS ÉVA (1980: 452–454). Különbőféle árnyalással mindhárom alapvető lidércjelleg megvan Tamási regényében is; tüzet gyújt, kincset keres: „Vess tüzet Lidi” (JM. 175); kincskereső garázda lidérc (JM. 179); nem mindegy, hogy nőt vagy férfit „nyom meg”: akkor a lidérc egy férfiúnak a tulajdonában van (JM. 177); a lidérc a lidérctartónak segít (JM. 177). Bár néha mintha látnák: orsó tetején ül a lidérc (JM. 167); a lidérctet a népi képzelet rajzolta meg. Így néz ki Tamási lidérce Bátor kutya leírásában (a lidércnek nincs pontos leírása a folklórbán, itt azonban írói módon kiszínezett bemutatása szerepel): „Még soha ilyen feszülő, boldog és félelmes izgalmat nem kóstoltam, mint ebben a percben. De nem is csoda, mert valójában most láttam először, hogy milyen is ez a lidérc. A lába fekete volt és olyan vékony, mint a fekete hajszál. A teste is fekete volt, de nem nagyobb, mint egy szem beszterci szilva, s csak azon az oldalán olvadtott arany-ezüst keverékes színbe, ahol rásütött a mécses. Farka nem volt, de annak a helyén egy kicsi odú állott, s az odúnak a közepén fekete szem fénylett, mint valami száraz forrásban egy mákszem fekete csillag. Szárnya sem volt, csupán végigfutó peremet viselt a két oldalán, s azoknak a segítségével szokott száguldani, akár egy tüneményes kicsi mozdony. A feje nagyon kicsi volt, de veresben izzott, a csőre pedig vékony és aranyszínű, s a végén felfelé görbült” (JM. 183). A lidérc hiedelemfigurája a hagyomány szerint az ember hóna alatt kikeltett tojásból születik: lidérctojsás. (JM. 86). Tamási szembeállítja a jó és a rossz szellemet, előbbit Isten, utóbbit az ördög szolgálójának látja: „A gonosz szellemnek szíjas az élete és a bátorsága nagy, de a jó szellemnek Isten ad életet és fegyvert. – Te vagy a jó szellem? – Én és te és Mária és Mátyás. – S a gonosz? – A lidérc” (JM. 153).

c) *Kiejtési tabu*. A hiedelemlényekkel kapcsolatban felbukkan a kiejtési tabu: „de vigyázz, és soha ki ne ejtsd a szádon azt a szót, hogy boszorkány, mert akit úgy nevezel, az nem rosszabb ember a többinél” (JM. 53). Valószínűleg arra utal ezzel Tamási, hogy a titokzatos világ jó-rossz erői nem nyilvánvalóan választhatók szét. Máshol: „Akkor itt az ördögök játszanak. – Ügyelj, ne mondj ördögöt! [...] Mert ha itt valaki titkos céllal és értelemmel működik, az egészen másvalaki lesz. – S ki, másvalaki? – Ha nem csalódom, egyenesen az Isten” (JM. 84).

d) *Meztelenség, erotika*. A népmesétől távolító jellege van a folklórbán ismert meztelenség jelenségének: „Csak az Isten egyedül tökéletes, mert előtte meztelenül fekszik mind az egész világ” (JM. 54). A meztelenségre vetkőztetés is megjelenik, igaz, furcsán, az anya (boszorkány) a fiára parancsol: „No, ha megértetted, akkor vess le magadról minden ruhát. Mátyás nem ellenkezett, s egy kicsi idő múlva egészen meztelenül állt a szobában” (JM. 45). A cél a boszorkányság és Isten létének együttes elfogadtatása, ám az anyai szív felülkerekedik: „feküdj vissza az ágyba, mert meg találsz hűlni” (JM. 55). Ennél is titokzatosabb, szexuális töltetű jelenet Elek bácsi titkos és bűnös nagy gerjedelme Márta, az ifjú feleség iránt: „Mártát fogjuk megfurdalni” (JM. 186). „Amikor eljött az idő, azt mondot-

tam Elek bácsinak, hogy most feküdjék hasra, s amíg én az ő képében odaleszek szerelmeskedni, addig meg se mozduljon. Szó nélkül hasra feküdt mindjárt, én pedig őt tekintetem Mártának, s úgy megnyomorgattam, hogy tüzes gyötrelmében egy félóráig harmonikázott a szája” (JM. 186). Itt keveredik a „megnyomás” és egy nem kifejtett szexuális aktus. Ha valaki „veszi magának a figyelmes olvasás fáradtságát, könnyen fölfedezheti a regény szemérmes, de nagyon is valóságos erotikáját” (TAXNER-TÓTH 1973: 102). Rejtett erotika: például a kígyó (a férfi nemi szervének szimbóluma). Márta veszi észre, s akkor kezdődik terhessége. A boszorkány öregasszonynak szeretője van (Elek bácsi). A Ragyog egy csillagban a kisfiú nemi szerve gyermeki erotika köntösében jelenik meg: „kised és játékos örömágyú”, „pajkos öröm-ágyú és játszadozó csorgó, légi minisztérium” (RCs. 201, 203).

e) T á r g y a k . A hiedelmek között szerepelnek rejtélyes, megtévesztő és varázslatos tárgyak. A Jégtörő Mátyás központi tárgya a varázserejű fokhagyma: „a tudást és a hatalmat jelképezi, s amelyet a gonoszság el akar rabolni tőlünk. Nekünk, akik jóra akarjuk használni ezt a kincset, az életünk árán is meg kell védenünk. Ha pedig nem tudjuk vagy nem akarjuk megvédeni, akkor a fegyver a gonosz szellem kezébe kerül, minek folytán a világ romlása és a mi pusztulásunk biztos” (JM. 151). A varázserejű fokhagyma előállítás: kígyó szájába tett fokhagyma elásva, s a kikelő fokhagyma rendelkezik titokzatos varázserővel (JM. 46). A kígyó fejéből természetett fokhagyma varázserővel bír: attól gyógyult meg asszonyom, attól érte az én beszédemet (JM. 104). Létezik varázsital, -étel is: megtévesztő pálinka (JM. 86), félrevezető tojás (JM. 143), mókustejbe höröcsög mirigyének a nedve (JM. 168). A kedves állat (gólya) eltemetése is babonás szokás szerint történik: „Ha feljönnek a csillagok, szépen eltemetem [...] Mert akit ilyenkor temetnek el, annak a világ végéig csend lesz az anyja, és a csillagok lesznek a testvérei” (JM. 99).

KESZEG VILMOS (2005) néprajzkutató is úgy látja, hogy Tamási fantáziája kikerekíti a történetet, és ezért eltávolodik a konkrét hiedelmektől. „Tamási Áron mesévé alakította át a boszorkányhitet. Motívumait egy olyan narratív struktúrába építette bele, amelyben az elveszti valószerűségét, leválik a szociumról, s egy morális üzenet (a gonosz és a jó örök küzdelme, a jó győzelme) szolgálatába állította”.

A Jégtörő Mátyásban megfigyelhetők ezek a népi hiedelemvilágban mind létező, ám az író által továbbbírt folklórelemek.

3.4. A folklór meghaladása. A Jégtörő Mátyás messze több, mint folklorisztikus, népmesei ihletésű történet. A mesében ugyanis világosan elkülöníthető a jó és rossz világa, a jó mesében a konfliktus megoldódik, a harmónia helyreáll, a mese jó véget ér. Tamási regényében azonban ott van, és ott marad a homály, a titok. A folklorisztikus jelenségek és azok továbbírása pusztán az azonosítást segítő élményként vagy apropóként szolgál, a mese mélyén mély filozófiai-gondolati világ rejlik. Tehát a babonák, hiedelmek csak részben utalnak konkrét, részben ma is gyűjthető népi hiedelmekre, hiedelemelemekre. Mögöttük egy jóval tágabb világ sejlik fel, egy lappangó, körvonalazatlan, de föltehetően a mélyben lappangó és máig ható: pogány világ. Az egyik oldalon tehát a lidérc, az ördög, az antikrisztus tevékenykedése jelenik meg, a másikon a jóakarató istené. Szemben áll a pogányhit és a tételes vallás.

Tamási tudatosan elhomályosít bizonyos részeket, s így – a balladára jellemző módon – bizonytalanságban tartja az olvasót. A folklór világának, a népmesének meg kell nyugtatnia az embert, magyarázatot kell adnia, Tamási azonban nem teszi ezt. Hogy kerülhet egy teljesen pozitív népmesei figura, Mátyás olyan helyzetbe, hogy az anyja (Sári néni) voltaképpen boszorkány, aki születendő unokáját az antikrisztusnak szánja? Az utolsó gyónásnál „Sári néni nemcsak azt vallotta bé, hogy idáig boszorkány volt és gonosz fejedelmet szolgált, hanem olyan rettentő bűnöket is meggyónt, amiket senki nem gondolhatott felőle. Amikor a többi között elmondta azt is, hogy mókustejet itatott Mártával, s abba a mókustejbe hörcsög mirigyének a nedvét keverte... [azért], hogy a születendő gyermeke az antikrisztusnak legyen a szolgálója” (JM. 168). A pozitív-negatív világ összekapcsolódik. Ahogy a történet főszereplője, a szellem sem föltétlenül a közismert angyal (mert emberi tulajdonságai, vétkei is vannak), úgy az antikrisztus is összetett lény. Sári néni (a boszorkány) halálos ágyán így vallja be a rajta lévő hatalmat Elek bácsinak (akinek egyúttal át is akarja adni): „Amióta a testemből örömet mérítettél, nem rejtegettem előtted, hogy többet tudtam más közönséges embereknél, s titkos dolgokban a hatalmam is nagyobb volt, mint amazoknak. Úgy neveztek azért, hogy boszorkány vagyok, pedig csak egy királynak voltam a szolgálója. Egy olyan királynak, aki isten is az ő személyében, csak hogy a papok istenével nem tud egyezni. Ennek az én istenemnek sok szolgálója és szolgálója van még rajtam kívül, külön világunk és törvényeink vannak nekünk” (JM. 166). A messze múltban, a pogány korból, a mitológiák világából eredeztethető, megfoghatatlan és a regényben kifejtetlen világról van szó. Nem pusztán a keresztény világ ismert ellentéteiről (ördög–angyal, pokol–mennország) van szó, hanem egy mélyebb, bonyolultabb, mágikus világról, amely valamiféle ősi tudás, szokásrend hordozója, és az emberiség minden népénél valamilyen formában megvan. Ez az „antikrisztus” egy király, aki ellentétben áll a „papok istenével”, és „külön világa, törvényei” vannak. A jó és rossz közötti harc Tamásinál a modern ember körvonalazatlan félelmét, bizonytalanságát tükrözi.

A regény nem csupán kedélyes folklorisztikus történet, hanem az ember el nem osztható kételkedő, bizonytalan magatartásának, félelmeinek az ábrázolása. A mű számos, akár didaktikusnak vagy szentenciózusnak is nevezhető tanulsága közül az egyik – Mátyásé – így szól: „Mindnyájunkat két tenyér tart és hordoz ebben az életben [...] Az egyik tenyér az Istené, a másik pedig az ördögé” (JM. 164). Ezt a Bátor kutya képében létező jóakarató szellem így egészíti ki: „Úgy van, ahogy mondd [...] de olyanformán kell kormányoznunk az életünket, hogy apránként áthúzódjunk egészen az Isten tenyerébe, s onnét röppenjünk el aztán, amikor megriaszt a halál” (JM. 164). Tamási regénye erre az „áthúzódársra” mint etikai parancsra figyelmeztet, de nem nyugtat meg: mindannyian könnyen, sőt esetleg tudomásunk nélkül lehetünk boszorkányok; egy másik hatalom szolgálói, esetleg áldozatok; sorsunk a véletlenen (például egy ügyes kis szellem roppant erőfeszítésein) múlik, aki nem mindenható, elbukhat, a jó szándék tehát nem mindig elég. A regény folklorisztikus miliője filozofikusba fordul.

A jó és rossz közötti harc különösen Mátyásban ütközik, hiszen az anya és a feleség, valamint a születendő gyermeke közötti szeretet, gondoskodás kapcsán

támad feszültség. Ősi parancs: az anyát szeretni és tisztelni kell, de mi legyen, ha kiderül róla, hogy boszorkány, aki rosszat akar az unokájának? Mátyás tépelődik: „a szívem anyámé [aki a boszorkány], a lelkem pedig az igazságé” (JM. 153). Bátor kutya így látja a kibékíthetetlen ellentétet: „mindnyájunk között ő a legszerencsétlenebb, az én jó és igazságkereső gazdám” (JM. 154). Bátor kutya – valójában a szellem – keresi erre a titokzatos, megosztott és könnyen utat tévesztő világra a magyarázatot: „Mi itt egyáltalában titokzatos? A fokhagyma talán, amely az örök föld nedvében és az örök nap hevében s ezer kígyó halálán beláthatatlan idők óta készül arra, hogy létrehozza a testvériséget az emberek és az állatok között! Vagy a boszorkány, aki éles és mohó elmével többet összehordott a tudományból, mint más közönséges ember, s csupán azért billent a rossz szellemek pártjára, mert a lelke csenevész maradt! Vagy talán a lidérc titokzatos, kit az ördögök fejedelme hetvenhét tüzes állat vérén kergetett keresztül, amíg elnyerhette az önálló létezését! Hát barátom, mindezekben nincsen semmi titokzatosság. Ellenkezőleg: abban van homály és érthetlenség, hogy te négy évig éltél, és semmi egyebet nem csináltál, csak ettél, ugattál és aludtál; [Bátor kutya mondja önmagának] s hogy az emberek hetven és nyolcvan esztendeig élnek, és ennyi rengeteg idő alatt egy kicsi szűk helyen csak kereken járnak, s apró bódulatukban még a természet dicsőségét és a csillagok vidámságát is elfelejtik!” (JM. 155). Kicsit általánosabban vagy tömörebben így fogalmazódik ez meg Mátyás és Bátor kutya párbeszédében: „– Hát mi volt a te kötelességed? – Ugyanaz, ami a tiéd és a másoké: megismerni és megismertetni az élet értelmét, azt szolgálni és megvédeni. – A fokhagymát gondolod? – Úgy van, édes jó gazdám. A fokhagymát gondolom, amely a tudást és a hatalmat jelképezi, s amelyet a gonoszság el akar rabolni tőlünk. Nekünk, akik jóra akarjuk használni ezt a kincset, az életünk árán is meg kell védenünk. Ha pedig nem tudjuk vagy nem akarjuk megvédeni, akkor a fegyver a gonosz szellem kezébe kerül, minek folytán a világ romlása és a mi pusztulásunk biztos” (JM. 151).

A feloldhatatlan ellentétek ellenére Tamási hisz, etikai parancsokat fogalmaz meg, és nyújt némi biztatást: „Aki az igazságot akarja, a legnagyobb terhet akarja” (JM. 51). Vagy másként: „az igazságnak és a jóságnak győzelemre kell jutni, de miképpen juthasson győzelemre, ha mimagunk is megtántorodunk néhanapján” (JM. 179). Messze túl vezet a népmesén, amikor Durumó, az ördög megállapítja: „aki bűnbánatra gondol, az már Istené” (JM. 189).

4. Tamási modernsége: folklorisztikus világkép, mágikus realizmus. Tamási Áron stílusának besorolhatatlanságát jellemzi, hogy a nyelvész SZABÓ ZOLTÁN (1998: 203) Tamási Áront éppen a Jégtörő Mátyás és a Ragyog egy csillag kapcsán a népi expresszionizmus, később a népiesség és a szürrealizmus (SZABÓ 1998: 208) körébe sorolja, de vannak más besorolások is. Cs. SZABÓ LÁSZLÓ (2011: 94) is emlegeti a szürrealizmust, hozzátéve a „fantasztikus realizmust”. BERTHA ZOLTÁN (2015) még tovább lép: a Jégtörő Mátyást a „modern mágikus realizmust is megelőlegező” regénynek tekinti, folklór és nyelv kapcsolatát pedig így látja: „Tamási Áron expresszionizmusa nem a népies szóhasználatok, hanem a népi kultúra mélyén élő világszemlélet archaikus transzcendentálisizmusának

és a modern mítoszigenynek a szerves összeforrasztása okán nevezhető népi avantgárdizmusnak” (BERTHA 2015: 18, 21).

BABITS MIHÁLY már a mű megjelenésének pillanatában jó érzékkel veszi észre, hogy „Tamási elképzelései mögött lappang valami naiv panteisztikus világnézet. A lélekvándorlás regéje nem csupán irodalmi formát és mesekeretet jelent számára. Jelenti az a naiv pantheizmust is, a természet átlelkesítését és a mindenlelkek rokonságának ösztönös hitét az író lelke mélyén. [...] Ez a világnézet, mint némely ősvallások, az egész világot lelkes valaminek látja, amelyben egyszerű és egyetlen küzdelem folyik: a Jó és a Rossz öröktől fogva tartó küzdelme” (BABITS 1980: 196). FÉJA GÉZA, az író barátja is az elsők között ad támpontot a Jégtörő Mátyás értelmezéséhez: „nem csupán eredeti költői szemléletet, hanem drámaian izgalmas epikát is teremtett. Egyetlen műve sem annyira költői teljesség, mint a Jégtörő Mátyás; olvasása közben a tökéletesség leheletét érezzük”; Tamási „a folklorisztikus hitet egyesítette a lélekvándorlás tanával”, a falusi történetet beillesztette a „buddhista-folklorisztikus világgépbe” (FÉJA 1970: 84, 85.) Majd így összegez: „Ha csupán a folklorisztikus világgép fűződne nevéhez, akkor is fejezet illetné meg irodalmunk történetében” (FÉJA 1970: 172). TAXNER-TÓTH ERNŐ még tovább lép: „Világirodalmilag is példa nélkül álló, hogy egy modern író a természeti embert és az ősi népi kultúrát ilyen szervesen összeforrottan, színeiben, jellegében, játékosságában hitelesen mutassa be [...] Tamási hasonló módon jár el itt [a Jégtörő Mátyás esetében – B. G.], mint Kodály, Bartók vagy az orosz Sztravinszkij: az ősi népművészetből modern szépirodalmat, illetve zenét teremt meg. [...] A történelmi helyzet [...] végső soron valóban lehetetlenné tette, hogy Tamási Áron a *Jégtörő Mátyás* sokat ígérő útját folytassa” (TAXNER-TÓTH 1973: 104–105). Z. SZALAI SÁNDOR így összegez: „Jégtörő Mátyásban mégis az az újszerű vonás, hogy szellemiségének olyan egyetemes emberi (s ha úgy tetszik: európai) értékeit mutatja meg, amelyek képessé teszik az egyéni és közösségi élet átrendezésére. Akár azon az áron, hogy »mindent előlről kezd«, feladvén »társadalmi formát és civilizációt«, amikor a civilizáció csődöt mondott” (Z. SZALAI 1986: 25).

Tamási Áron abban különbözik kora és napjaink „nagyságaitól”, hogy „távol áll tőle minden anarchia. Világát minden ízében pozitívan akarja” – írja BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ (1997: 27). Ezért jelentkezik nála oly sokszor a szolgálat igénye: „mostantól fogva a népet szeretném szolgálni, amelyikhez test és vér szerint ez a gyermek tartozik” (RCs. 197), valamint a (hungaro)pesszimizmussal szemben folyamatosan a pozitív életérzés, a derű: „lelkem megtelik a derűs idő nyugalmaival” (Tamási 1999: 589); ehhez módszere a derítő beszéd (JM. 90), a vidámító kedvesség (RCs.) és a vidámságban tartás (RCs. 340). Tamási történeteit szinte filmen látjuk. Népmese modern elemekkel, fantaszttikkal, avatárokkal, beszélő állatokkal, átváltozásokkal, kalandokkal, gigászi küzdelemmel ismeretlen és titokzatos lények és praktikák ellen. Kész Harry Potter vagy Gyűrűk Ura. Csak hogy ez a miénk, a mi ősi hagyományainkból, a mi érzésvilágunkból fakad, s talán jobban is megérinthetne bennünket. Ha spanyolul és Kolumbiában írt volna, Nobel-díjas lett volna.

Kulcsszók: folklórlingvisztika, mágikus realizmus, székely furfang, folklorisztikus világkép, kitágított valóság.

Hivatkozott irodalom

- BABITS MIHÁLY 1980. Népmese és regény. In: JM. 193–197.
- BALÁZS GÉZA 2015. Láthatatlan harc a testekben – Tamási Áron: Jégtörő Mátyás. *Irodalmi Magazin* 3/4: 52–55.
- BALÁZS IMRE JÓZSEF 2015. Dialógus a világgal. *Irodalmi Magazin* 3/4: 15–17.
- BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ 1997. A próza költője. In: TASNÁDI szerk. 1997: 25–43.
- BERTHA ZOLTÁN 2015. Archaikus modernség, népi expresszionizmus. *Irodalmi Magazin* 3/4: 18–22.
- BÍRÓ A. ZOLTÁN 1997. A székely „csavaros ész” kérdéséhez. In: BÍRÓ A. ZOLTÁN, *Hétköznapi humorvilág*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatószok Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. 71–96.
- CS. SZABÓ LÁSZLÓ 2011. Háztűzörző istenek. Két regény. In: POMOGÁTS BÉLA szerk., *Erdélyi irodalom – nyugatról nézve. Az Új Látóhatár az erdélyi magyar irodalomról*. Anyanyelvi Konferencia, Budapest. 89–104.
- ELIADE, MIRCEA 2006. *Mitoszok, álmok és misztériumok*. Cartaphilus, Budapest.
- FÉJA GÉZA 1970. *Tamási Áron alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- GINTLI TIBOR 2010. Tamási Áron. In: GINTLI TIBOR főszerk., *Magyar irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 734–738.
- ILLÉS ENDRE 1967. Bevezető sorok egy félbeszakadt vallomáshoz. In: Tamási 1967: 7–18.
- IZSÁK JÓZSEF 1981. Milyen regény a Jégtörő Mátyás? In: Tamási 1981: 5–20.
- JM. = Tamási Áron 1980. *Jégtörő Mátyás*. Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- KESZEG VILMOS 2005. Elbűvölt írók, áldozattá vált boszorkányok. *Rubicon* 2005/7. [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/elbuvolt_irok_aldozatta_\[-\]vált_boszorkanyok](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/elbuvolt_irok_aldozatta_[-]vált_boszorkanyok) (2018. 01. 05.)
- KOVÁCS ÁGNES – PÓCS ÉVA 1977. Boszorkány. In: NéprLex. 1: 346–348.
- LÁNG GUSZTÁV 2015. Tamási, a novellista. *Irodalmi Magazin* 3/4: 32–34.
- NéprLex. = *Magyar Néprajzi Lexikon* 1–5. Főszerk. ORTUTAY GYULA. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1977–1982.
- PÓCS ÉVA 1980. Lidérc. NéprLex. 3: 452–454.
- RCs. = Tamási Áron 1986. *Jégtörő Mátyás (Első könyv)*. Ragyog egy csillag (Második könyv). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- SZABÓ ZOLTÁN [író] 1961/2011. Tenger és tengersizem. Tamási Áronról. In: SZABÓ ZOLTÁN, *Nyugati vártán* 1–2. Osiris – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest. 1: 51–65.
- SZABÓ ZOLTÁN [nyelvész] 1998. *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. Corvina, Budapest.
- Z. SZALAI SÁNDOR 1986. Önarckép – varázslatos háttérrel. In: RCs. 5–26.

- Tamási Áron 1967. *Vadrózsa ága*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Tamási Áron 1981. *Jégtörő Mátyás*. Szerk. IZSÁK JÓZSEF. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca.
- Tamási Áron 1999. *Ábel*. Ciceró, Budapest.
- Tamási Áron 2002. *Kivirágzott kecskeszarvak*. In: *Tamási Áron összes novellái* 1–2. Kortárs, Budapest. 1: 502–512.
- Tamási Áron 2003. *Emberi szavak. Beszélgetések, vallomások, naplójegyzetek*. Szerk. NAGY PÁL. Palatinus, Budapest.
- Tamási Áron 2016. *Új Magyarország, 1937. júl. 6.* In: Tamási Áron, *Eszmély, Ábel!* Helikon, Budapest.
- TASNÁDI GÁBOR szerk. 1997. *Tamási Áron emlékkönyv*. Trezor, Budapest.
- TASNÁDI GÁBOR 1997. „...Ki meghasadt egünk ívéen, szívárványként fog mindig állni” In: TASNÁDI szerk. 1997: 91–132.
- TAXNER-TÓTH ERNŐ 1973. *Tamási Áron*. Gondolat. Budapest.
- VÁRKONYI NÁNDOR 2009. *Az elveszett paradicsom*. Második, javított kiadás. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Xántus János 1958. *A természet kalendárium*a. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest.

Folklore stylized into a world view

Language and style in Áron Tamási's incomplete trilogy

The paper centres on Áron Tamási's *Jégtörő Mátyás* (Matthias the Icebreaker, 1935), a novel that both its writer and several contemporaries thought was his most significant work. After the success of his *Ábel Trilogy*, Tamási started writing another trilogy that remained incomplete, however: only *Jégtörő Mátyás* and *Ragyog egy csillag* (A Star is Shining, 1938) were completed. The two novels are linked to one another by their conception, background, and characters, but there are important differences, too, between *Jégtörő Mátyás* with its folkloristic nature and its reaching back to Asian influences (Buddhism) and *Ragyog egy csillag* centring around popular religiousness and ethics. Taken together, however, the two novels are characterised by a totally specific “magical realism”. The framework of the present folklore-linguistic analysis is given by (i) the folk-tale character and (ii) the vernacular parlance of the two novels, as well as (iii) the folklore tradition they follow, and (iv) the transcendence of folklore in them. More particularly, aspects like the following are traced down: spirits in animal form, speaking beasts, helpful spirits, popular religiousness; Transylvanian pawkiness, set similes, set phrases, proverbs, dialect words, eye dialect, grammatical constructions, name giving; witches, wisps, taboo words, nakedness (eroticism), objects. All these factors together make up an unparalleled folkloristic world view, an “extended reality” in Tamási's own words, laden with the writer's always positive sense of mission, the philosophy of serenity.

Keywords: folklore-linguistics, magical realism, Transylvanian pawkiness, folkloristic world view, extended reality.

BALÁZS GÉZA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Partiumi Keresztény Egyetem